

ЛЕКСИКАТА ОД ОБЛАСТА НА МЕДИЦИНАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ И ХРВАТСКИТЕ ЦРКВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Лилјана МАКАРИЈОСКА, Скопје
Маринка ШИМИЌ, Загреб

Македонските и хрватските црковнословенски текстови се значаен извор од областа на средновековната медицина, укажуваат на именувањето на болестите, на средствата и на начините на нивното лекување и даваат можности за сеопфатни јазични истражувања од лексички, семантички и зборообразувачки аспект. Во анализата се опфатени лексеми кои им се заеднички и на македонските и на хрватските текстови (извори за речниците на црковнословенскиот јазик од македонска, односно од хрватска редакција), како и оние кои се специфични само за едните, при што доаѓа до израз влијанието на народниот говор итн.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, македонска редакција, хрватска редакција, лексика, историја на медицината

Средновековни текстови нудат сознанија за материјалната и духовната култура, па во тие рамки и за историјата на медицината. Тие се своевидна синтеза на медицинското искуство создавано низ вековите, но и значаен извор за етнологијата, лингвистиката и други науки. Во настојувањето да се именуваат болестите и начините и средствата за нивното лекување во текстовите е потврдено богатство од називи кои укажуваат на еволуцијата на народната медицина.

Црковнословенските текстови, како текстови со црковно-религиозен карактер укажуваат на религиските и на традиционалните народни сфаќања за болестите и начините на нивното лекување зашто се смета дека историјата на медицината и историјата на религијата се меѓусебно поврзани, а и нивните цели во борбата против злото се истоветни.

Токму затоа, несомнена е религиската компонента на средновековната народна медицина.

Во нашата анализа на лексичкиот фонд од областа на историјата на медицината е опфатен корпусот за Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција (РЦЈМР)¹ и од хрватска редакција (РСЈНР),² кои овозможуваат комплексни текстолошки и компаративни проучувања на лексиката на црковнословенските текстови, а ги одразуваат особеностите на јазикот на средината во која биле создадени и претставуваат значаен изворен материјал. Значењето на жанровската припадност на текстовите ексцерпирани за двата речника е несомнено, особено при изборот на лексичките средства за поточно пренесување на смислата и на содржината, а хронолошката структура на изворите овозможува презентирање на односот кон традицијата како и на специфичните еволутивни особености на лексичкиот систем.

Лексичкиот систем во РЦЈМР³ и РСЈНР ја документира хетерогеноста на црковнословенската лексичка норма, ја потврдува присутноста на заеднички архаичен лексички слој, кој претставува дел од великоморавското кирилometодиевско наследство, а од друга страна укажува на специфичните особености на лексичкиот систем на одделните редакции, на контактот со писменоста од други словенски средини. Се согледува и влијанието од несловенски средини, на пример во хрватските текстови преку присуството на заемките од романско *ariol* и унгарско

¹ Карточечниот фонд ги опфаќа ракописите од евангелијата, апостолите, псалтирите, паримејниците, во електронска форма и коментарот кон псалтирот, триодите, минејот, прологот, паренезисот, дамаскиот. Скратениците на ракописите и библиските места се прифатени според овој Речник.

² Карточечниот фонд ги опфаќа ракописите од XI до XVII век, глаголски фрагменти датирани до крајот на XIII век (фрагменти од апостоли, мисали, бревијари, хомилии, апокрифи и легенди), најстарите глаголски текстови на мисали, бревијари, псалтири и делови од глаголски зборници пишувани на црковнословенски јазик.

³ Посочувањето на контекстите коишто го илустрираат значењето во трудот се врши на два начина, што е во согласност со лексикографските принципи за *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* според кои цитирањето се врши со помош на податокот за библиското место (кај библиски текст), односно за листот и редот во ракописот (кај небиблиски текст) и за изворот во кој се наоѓа примерот (сп. РЦЈМР 2006: 173), а за примерите од хрватските црковнословенски текстови според принципите на *Речникот на црковнословенскиот јазик од хрватска редакција* со податокот за листот и за изворот.

потекло *beteg*, во македонските преку грчките заемки, коишто се карактеристични и за анатомската лексика во хрватските текстови. Преку подновената лексика се следи и влијанието на народниот говор.

Средновековната медицинска терминологија е поврзана со народните сфаќања за органите на човечкото тело и толкувањето на нивната функција, за болестите и нивните причинители, за симптомите, начинот на пренесување на одделни болести, за лекувањето и исходот од него.

Предмет на нашиот интерес е и именувањето на деловите од човечкото тело, лексичката и зборообразувачката варијантност. Со оглед на тоа што називите со кои се именуваат деловите на човечкото тело му припаѓаат на основниот лексички фонд, нивната семантичка содржина и на историски план се реализира со потполна еквивалентност и во македонските и во хрватските текстови. Најголем дел од речничкиот фонд од областа на анатомската лексика има општословенско и прасловенско потекло: глава, тема, мозгъ, брада, оуста, зъбъ, око, зѣница, оуво, шина, гръло, грътанъ, гръбъ, ребро, сръдъце, урѣво, слѣзена, ногътъ, рамо, лакътъ, глезънь, пата, кожа, костъ, крзвъ. Дел од називите се грцизми: афѣдронъ, брахионъ, диафрагма, метафрена, стомахъ, сплина итн.

При споредбата со потврдените називи во хрватските текстови: *bedro, bokъ, brada, viê, vratъ, vêžda, vêždica, vêko, vêica, glava, glezna, golêнь, гръlo, грътанъ, desnica, дланъ, duša, dušnikъ, ezikъ, зльць, zubъ, zênica, koža, kožica, kostъ, крвъ, kri, lakътъ, lanita, ledvi, ličnici, lice, lono, lêvica, mozgъ, nedra, noga, nozdrъ, nosъ, nohътъ, obrazъ, obrъвъ, oko, organъ, pazuha, palъсъ, peta, plesnê, plътъ, ргъsi, ргъstъ, purъкъ, rame, rebro, ruka, ručica, slina, srъdce, съсъсъ, stegno, stopa, strukъ, trбуhъ, trupъ, têlo, tême, udъ, usta, utroba, uho, hrъbътъ, cêvanica, čelo, čeljъstъ, črêvo, črêsla, šiê, šuica, štomahъ, êtri (etri)*, се изделуваат неколку зборообразувачки варијанти карактеристични само за хрватските текстови *vêždica, vêica, ličnici, têlce*, а останатите лексеми се заеднички за двете редакции.

Синонимијата е потврдена во македонските текстови и тоа на пример преку следниве синонимни двојки или низи: *вѣна – шина, стомахъ – сзрице – желждъкъ, жтроба – ложесно – плодова, дровъ – атро/атра, слезена – сплина, урѣво – жтроба, лѣвица – шоуица*, во хрватските преку: *viê – šiê – vratъ, lanita – ličnici, lêvica – šuica, utroba – ložesno, bedro – stegno – črêslо – ledvi* и др.

Медицината од своите почетоци и низ вековите се развивала како емпириска и како магиска, а најраширено било сфаќањето дека болестите се производ на делување на зли сили. Духовниот начин на лекување бил заснован врз вербата во лекот и во оној што лекува, а се состоел меѓу другото во верувањето во исцелителната моќ на молитвата, на светите мошти, на светите води итн. Сличностите од областа на народната медицина кај јужнословенските народи во голема мера се засновани на сличните претстави за болестите и верувањата за начините на нивното лекување, како и на сличниот социјално-економски развој. Како резултат на меѓусебните контакти на балканските народи, широко се распространети и одделни магиски методи на лекување.

Баењето (лекување со магии) е архаичен остаток од магиските дејства и е вид тајно дејство против злите духови, стравот, болестите, душевните или психички растројства и др. Во доменот на магијата спаѓаат и гатањето, односно исцелителството. Гатањето се поврзува со пророците кои ги користат магиските елементи. Тоа било користено во средновековната медицина и имало пред сè тераписки, а помалку профилактички карактер. Луѓето верувале во мистичните причини за болестите, па магиските дејства за средновековниот човек честопати биле единствен начин за борба со човечките болки и страдања.

Се izdelуваат повеќе називи со значење ‘магија, гатање’ во македонските средновековни текстови:⁴ влѡхвовање, влѡшвение, влѡшьвьство, влѡшьственіе, влѡшьствіе, влѡшьство, ѡарованіе, ѡародѡваніе, на пример послоушаѡ же ѡго зане на длѡзѡ врѡмени влѡхвованіемъ ѡжасаше ихъ А8,11 KapI влѡхвоуѡ Slep, корениемъ Vran; да не речѡете ѡко ѡ влѡхвованіе сѡтвориѡ нѡ ѡ силою вѡга моего 187r4 Ktn; своа влѡшвениа на кождо нас наноса 87v19 Les; ты сѡ некѡе влѡшвленіе сѡтвори да покорит се повелѡніемъ нашимъ 185r19 Ktn; испльни сѡ землѡ ваша влѡшьствіа Is2,6 OrbI влѡшвениѡ Grig; и не привѡже кѡ вѡгоуѡ нѡ влѡшьства искааше comPs88,44 Pog; моуѡ же нѡкыи ѡлида глѡголѡжмыи вѡсхѡтѡвь ѡю и не полоуѡивѡ хотѡвніе ѡю ѡаѡ влѡшьствомъ прѡделѡти ѡи 29r11 Stan; неѡзречѡеннымъ сѡдѡбамъ аѡже ѡтравениѡ ѡбишѡ ѡарованиѡ 8r13 Zag; не бои са враѡа ... не трѡвоуѡеть желѡза ни болѡзнаго жеженіа ни люта ѡаро-

⁴ Зад аглести загради I се посочуваат лексичките или зборообразувачките варијанти, односно разновидности во соодветните контексти од различни извори.

ванѧ 116v22 Les; ѿрицаж са словомъ ѿ всѣкож злыж вещи непрѧзнимныхъ
 люבודѧнѧ нечюстоты зависти разбожъ льжжъ татбы чародѧнѧ 305v26
 Les, а исто така и во хрватските: vľhvovanie: êko napľni se ľeki i prêžde
 z(e)mľa ih vľhvovani inoplemennik' BrVO 18a, BrVb₁ 10a; vľšvenie:
 (mn)ogie priêt' ot oca ... vľšve(ni) svoimi FgPis1d; vľš'stvie: čto si h(rъst)-
 bēni suče s(ve)toskvrnni vľšstviem' baēniē v(ъ)сь rod' č(lovêč)ski k' sebē
 povinuše BrVat₆ 198a; vľš'stvo: saula g(lagole)ть vr(a)gi bo poprany b(i)st'
 i ne pribêže k' b(og)u na vl(ъ)š'stva is'kaše PsFr 74a; čarēnie: I oče ako gdo
 čto vazmē na grobē ili iz groba ili kost' č(lovêč)cu vaz'mēt' iz' groba i tēmi
 rêč'mi i stvarmi stvorit' čarēnie CPet 145v.

Залуѓето што поседувале моќ да прават магии во црковнословенските
 текстови се среќаваат називите влзхвз, кореницьцъ, чародѣи⁵ 'маѓепсник,
 врач, гаталец', и влзхвоваљница, вражалница 'гатачка, волшебничка'.
 На пример во македонските текстови ги бележиме: и обрѣтоста етера
 влзхва лѣжа профорока нюдеа A13,6 Slepл кореницьца Ohr; глаголетз
 во ѿ влзхвз и еретикъ зловѣрнѣхъ избавити вѣрнааго comPs139,5 Wop;
 противлѣаше сж имъ елма кореницьцъ A13,6 Ohr; чародѣемъ и еретикомъ
 зълаа пишжцимъ comPs67,31 Wop; хвљникомъ ретникомъ чѣродѣемъ зашж
 во са вѣскрсениемъ христовомъ comPs62,12 Wop; ни рабъ есмъ былъ ни татъ
 ни чародѣи ни пакы сьгрѣшихъ 259v15 Les; и рѣци емъ понеже царъ не имать
 оупованіе на бога нъ на единомъ влзхвоваљници грѣшномъ женѣ 233r21 Knp;
 и посла чловѣцы поити оу единомъ вражалници да въпросеть ю аще хоцет
 възтати 233r16 Knp, во хрватските vľh'vъ, vľhvъсь: narodi že viděvše
 ravla privedena na sudiče vьrēhu vľhъ est' pogubi i FgTh 1d; rekosta voina
 k nemu ničesože ne stvori sebē zla družē dobro ibo vľhva ta sdē esta FgPass
 2b; s(ve)ti ipolitъ otvêča sie stvorihъ ne êko vľhavъ nъ êko h(rъst)bēninъ
 BrN₂ 466d, BrLab 105d, vľhv' BrVb₁ 30b, BrVat₆ 154d, BrPm 249d; obrête
 v niъ desetero veče vьhu vsēhъ kobnikъ i vl'hvasъ BrVO 437b.

Врз основа на анализата на хрватските текстови најчести се
 образувањата со основа vľhv-/влзхв-: vľhva, vľhvenъ, vľhviniъ,
 vľhvica, vľhvovanie, vľhvovati, vľh'vъ, vľhvъсь, vľšvenie, vľšvenъ,

⁵ МИКЛОШИЧ (1963: 1110) ги регистрира зборообразувачките разновидности:
 чаровьникъ, чародѣи, чародѣиникъ, чародѣиць, чаровоавьникъ, чароотравьникъ,
 чаротворьць со значење 'маѓепсник, волшебник' и чаровьница, чародѣица со значење
 'маѓепсничка, волшебничка'.

vľš'tvenŕ, vľš'tvie, vľš'tvo, vľš'skŕ, што се потврдува и во македонските примери: вљхвовальница, вљхвованне, вљхвовати, вљхвовз, вљхвѣнз 'маѓепснички', вљхвз, вљшвение, вљшьвьство, вљшьвьнз, вљшьвьствѣнз, вљшьствие, вљшьство.

На пример во македонските текстови се следи нивната употреба во: симонъ прѣжде бѣ въ града томъ вљхвоуѣ 177r8 Kap; шклеветани виеше царевы ѣако вљховим ходожством ѣудодѣствѣна твореще 186a31 Vtš] вљшьвьствѣноѣ 258v7 Stan; възвратив се єдинъ бѣсъ вниде в нь видѣв же киприѣан ѣако ниуто же оуспѣють вљховнаѣ хытроссть 29r14 Stan; крѣсти се и иждеже вљховныѣ книги 29r15 Stan; тогда царь видѣ ѣудоѣ прѣвѣ же оудиви се потом глагола вљшьвно дѣло есѣтъ 187v3 Krn; да раздрѣшет се хытроссти єго ... или иные нѣкыѣ вљшвнѣ хытроссти 185r22 Krn; есѣтъ зде царѣ ѣловѣкъ хитраць въ вљшавныѣ хитроссти 185r12 Krn; бывша къ цѣсаревы ѣако в'љшьвьст'вьноѣ хыт'рос'стиѣ исцѣлениѣ теорита 258v7 Stan] вљховим 186a31 Vtš.

И во хрватските текстови е потврдена употребата на vľhvovati: reče imo imeni i po starišini k(a)ko ki roen' e(st)ŕ i k(a)ko vľhvue čašu srebrnu COxf 21b; vľšvenŕ: m'nju da premoženi esmo hitros(t)iju vľš'venoju BrN₂ 461b, BrLab 98b; vľš'tvenŕ: ače li sego ne stvoriši vižď hitrostŕ tvoju vľšastvenuju BrN₂ 145a; vľš'skŕ: i v'sla ê paki v t'mnicu i vľš'skom' zlohitrimeŕ izbêžasta ot ruku moeju FgPass 2a; s' dêv'lom' po hitrosti vľšaskoi običajem' govoraše CPar 150r, а синонимните односи се изразени на пример преку ariolŕ – vražitelŕ – žŕgŕ – kobnikŕ.

Во услови на непознавање на природата на заболувањата, особено на оние што не се манифестираат со некои јасни и видливи симптоми, една народна дијагноза опфаќала повеќе болести со слични симптоми, што особено се однесува на заболувањата на внатрешните органи, а со ист назив на болеста се означуваат различни здравствени проблеми.

Во текстовите мошне често се употребуваат лексемите балии,⁶ балење со моравско потекло, како на пример во: цѣлоуѣтз взи лоуќа балии възлюбѣнзи и димасз C4,14 Ohr] врауз Slep; єда мрѣтвимкъ створиши

⁶ Лексемата балии се смета за моравизам (РУСЕК 1969: 152). Кон XI век оваа лексема добива ново значење 'маѓепсник' и го предава и грч. *ιατρος, έπαιδών* (ЛВВОВ 1957: 31–46). Како потврда за тоа дека балии е првична лексема Јагиќ (1918: 324) истакнува дека во старословенските ракописи се познати и образувањата бальство и оубаловати, но не и врачество и оуврачевати.

Үюдѣса ли балинѣ възскрѣсать Ps87,11 PogrII вра҃чеве Воп; мрѣтви иже живота не имѣтъ видѣти и балинѣ не имѣтъ възскрѣсити Is26,14 PogrII вра҃чеви Воп; балениѣ бл҃г҃годѣтемъ избавителъ мои истачажи теорѣше үюдеса и знамениѣ ѿганѣж недѣгы ицѣлѣж болашихъ 185v8 ZagII цаленнемъ бл҃г҃годати 150v12 Hlud; во хрватските: *nêstь mudrihь vl'havь na balli gazarin'sk' silu vzvêstiti c(êsa)ru BrVO 438c, kobnikь BrVat, 233d, BrN₂ 253b.*

Исто така во текстовите се потврдени и голем број образувања со основа вра҃ч- / вра҃чѣ-. На пример во македонските текстови ја бележиме употребата на: вра҃чевьнъ, вра҃чевание, вра҃чевати, вра҃чевъ, вра҃чевьнъ, вра҃чевьскъ, вра҃чевьскы, вра҃чевьство, вра҃чевьствовати, вра҃чъ, вра҃чѣба, вра҃чьскъ, вра҃чьство, извра҃чевати, во хрватските на: *vračьba, vračevanie, vračevьnь, vračenie, vračiti, vrač'stvie, vrač'stvo, vračь.*

Употребата на овие лексеми ја документираме преку следниве контексти: прѣмѣдра вселенѣи вра҃ча ѿ вога приеъмъша вра҃чевати 83v7 Ohr; стр҃асти вѣницѣ постѣ пришедѣ шзловенымъ ѿ грѣха вра҃чевати са 60d37 OrbII вра҃чьство подабаеть 51v6 Zag; свѣтѣи вѣше ѿ александрина вра҃чь хытростина вра҃чюмъ же тоүне вькоүпѣ же оүчаше люди хри҃стоуѣ вѣрѣ 130r2 Stan; единь үловѣжъ зрещи вра҃ча како и сз коньмъ вылѣемъ вра҃чюеть наоүчаеть и шнѣ 95r24 Ktn; вьсегда имѣше хри҃ста дѣиствоюща вь вас свѣти бесребрьници и үюдшдѣиствѣете вь мүрѣ болеши исцѣлѣете ибо вра҃чевьствоваше! 184d2 Vtš; ѣзви приеъмъ извра҃чевавъ 50v23 Zag; извра҃чюи нашъ болѣзны исцѣлителюи 4v24 Zag; а неисцѣлимоу стр҃астику шдрѣжима извра҃чева нетолма хытростина ѣлма м҃олитвоу 256v16 Stan; нѣ ты пришедѣ иже ѿ ма҃риж масло изливѣв извра҃чева хри҃сте 219a4 Orb.

Покрај вра҃чевание: вл҃адѣько ... излѣи на ны твоє вра҃чевание прилежанне ѣко үловѣжколюбець 103d1 OrbII вра҃чевное прилежанне 29r2 Hlud; свѣтѣи ѿвѣща вра҃чеваніе слѣпимъ исцѣленіе немощнымъ 186b3 Ktn; исцѣленіе болѣщимъ вра҃чеваніе слѣпимъ исцѣленіе немощнымъ 186b3 Ktn; исцѣленіе болѣщимъ вра҃чеваніе недоүжнымъ 138r22 Ktn; вра҃чеваніе везьмьздно болешимъ 189c23 Vtš; со значење 'лекување' се употребуваат и лексемите вра҃чевьство, вра҃чѣба: вра҃чевство доүшамъ

⁷ SJS (I: 222–223) ги бележи: вра҃чевание, вра҃чевати, вра҃чевъ, вра҃чевьнъ, вра҃чьскъ, вра҃чевьство, вра҃чъ, вра҃чѣба, вра҃чевьно, вра҃чевьнъ, вра҃чьство.

стежавшє божствени храм нашъ въ нѣже притекаѣм божгоносни бесреверьници мѡлѣте христѡ божга грѣхом ѡставленіе подати 185b13 Vtš; недѣгоуѣща грѣхоу ицѣли богородице и злыхъ мои хъ дѣль болѣзны исцали врауба покаянниа подажшим ти христѡ божга господи помилѡуи 43r19 Rdm; и былии ми даждь враубѣж 82r22 Vit; болѣщїим врауба 213r13 Krn; а изразот враубство подавати значи ‘лечи, лечење’: стрѡсть вѣица посѣтъ пришедь ѡвраубѡе са ѿ грѣхъ враубство подаваеть 51v6 ZagII враубвати са 60d37 Orb.

Зборообразувачката варијантност се пројавува и преку придавските образувања враубьнъ, враубьнъ ‘лекарски’: враубьнѣ ѡбо прѣвѣнє наказашє сѣ добрѣ ѡчистиште вѣроу вѣторо же паки доухоувно 184b24 Vtš; и неислѣднѣж твож мѣлѡсть излѣи на нѣ твоє враубьное прилежаніе ѡко ѡлѣколюбець 29r2 Hlud враубьваніе 103d1 Orb; аще хотѣше разболѣти се когда не ищєше врауба ни же былїа враубьна тѣкмо припадѡше кз иконѣ архїстратига мѣхаила и ѡвраубьвашє єго 241r8 Krn; како и враубьскъ, враубьскъ: враубьскихъ вили 186b14 Vtš; по слоуѡаю враубьскъ 95v7 Krn; слышавъ сѣветыи дорѣѣи ѡт(и)де ѿ тира и доидє страны враубьскыи и ... ѿ идолослоужитель сѣмрѣти не ѡвѣжають 35v13 Stan. Со враубьская философия се означува ‘медицина’: мѣжѡѣица ѡкатерина бысѣтъ ѿ александрина дѣщи(и) василиска нѣкоєго богата и славна и красна зѣло хытра сѣщи и ѡѡуѣи са ѡлиньстѣи книзѣ и бысѣтъ мѣдра рекше граматикѣи и рыторѣи и враубьскѣи философия и глаголѡше вѣсѣи ѡзыкы 72v14 Stan. Лекарското искуство обично се именува со синтагмите враубьнаѡ хытросѣтъ, враубьская хытросѣтъ, враубьска хытросѣтъ, враубьско хѣдожство:⁸ сѣветаа зинаида прѣвѣнє дрѣжашє враубьныи хытросѣти по сѣмь ѡстави имѣнии своєи и сѣстроу и вѣшьдши въ гороу нѣкою вниде въ пещероу 37r26 Stan; навѣує враубьскыи хытросѣти и исыѣлѣвашє немошныи и виноѡ ѡуѡашє ѡ христѡѣѣ вѣрѣ и крѣщашє ѡ 134v23 Stan; прѣбывашє же въ враубьстѣи хытросѣти въ цѣсарство же диоклитѣианє 305v4 Stan; хытросѣтии враубьскаго хѣдожства 305v7 Stan; ѡѡуѣень же бысѣтъ ѡубо враубьскоѡу хѣдожствѣ 206a6 Vtš.

И во хрватските текстови ја регистрираме употребата на лексемите *vračba: tвоеgo ni dělaniê m(o)l(imъ) te g(ospodj) i vračba ot grêh' da očistit'*

⁸ Сп. МИКЛОШИЧ (1963: 798) ремѣство, враубьно ремѣство ‘лекарско умєєнє, искуство’: враубьнаго ремѣства дрѣжашє сє, враубь хытрѣ ремѣствомѣ.

MNov 137b, MLab 117a; *vračevanie*: i si častni ml(a)d(ê)nci roeni tiodoroju s(ve)tiĥ pisamъ nauč(e)нъ суѣ дѣломъ m(i)l(o)sti *vračevaniê* BrVat₆ 175c; *hitrosti vračevnêi* BrVb₄ 58d, BrPm 267c; *vračevъnъ*: i si čьstni m(u)č(e)n(i)ci roeni têodoroju s(ve)tiĥ pisamъ nauč(e)ni суѣ дѣломъ *hitrosti vračevnei* BrN₂ 487b; *vračenje*: da simi veče omrazit se imъ ne *vračeniemъ* ot neg(o)že iscêlahu se BrVat₃ 112c, BrN₂ 116c; *vračiti*: i êzva semrti ego *vračena b(i)si* BrN₂ 137d; i rana nadimajuči se nêstъ obezana ni *vračena balstvomъ* ni opravlena olêemъ BrVat₅ 2a, BrN₂ 2a; luka *vračъ an'tiohiênomъ* ibo ego pismi *vračet' se grъci* BrN₂ 493d, BrVat₆ 193a, BrVb₄ 68a; *ličet se* BrBar 443b (сп. и *vrač'stvie rasutiê* 'смртоносен отров': nêstъ bo v niĥ *vrač'stvie ras'sutiê* BrVat₃ 181d, *vračastviê rassutiê* BrBar 274d); *vrač'stvo* 'лек, лечење, лекарство': *trepetivomu vrač'stvo savsima nari-suet' se* BrPm 141c; *prinesi n(a)mъ vrač'stvo primireniê* BrN₂ 483c, BrLab 125c; s(ve)tiĥ pisamъ nauč(e)ni суѣ дѣломъ *hitrosti vrač'stva* BrLab 133b; *vračъ*: 'лекар, лек': ne trêbujut' *zdravi vrača na bolečei* MVat₄ 213d, MNov 222c, MLab 183b (L 5,31); *neprazdna sego trepetivago ni utruždена vračъ e(stъ)* BrPm 141b, BrVat₅ 147d, *lêkariê* BrVO 309d. Синонимните односи се пројавуваат преку *balii* – *lêkaгъ* – *cêlitelъ*.

Со честата употреба се izdelуваат називите со поопшто значење, на пример: *болѣзнъ* 'болест, заболување, изнемоштеност, слабост':⁹ и *жѣны нѣкѣя же бѣхъ ицѣлени ѿ доуѣхъ нечистъ и ранъ и болѣзни* L8,2 RadII *недѣжъ* Kgr; *ѹлковѣѣкъъ въ ѣзвѣ сѣи не вѣдѣи носитъ болѣзнъ ѣко оувра-ти са лице его* Is53,3 Grig; *швращѣтъ за покои болѣзнъ за смѣхъ плачъ* 282г7 Les; *крѣпоскѣтъ* бо и *добротѣ измѣноуѣтъ старостъ и болѣзнъ славѣ и богатѣство разарѣѣтъ смъртъ* 21v18 Les; *киниѣ* егда те *раждахъ* не *имѣхъ болѣзни* *киниѣ* двое *болѣзни* *имамъ* въ мѣсто *радости* *имамъ* *сѣдне* *мон* *печаль* въ мѣсто *веселіе* *горестъ* 85г21 Kgr. Лексемата *болѣзнъ* се употребува и за 'психичка состојба', *доушевѣна болѣзнъ/болестъ* се однесува на 'душевна, психичка болест'. Ке ги споменеме и синтагмите

⁹ Покрај тоа имаат и значење 'болка, страдање, мака, тага': *ш остьѹе азъ есмъ винна болѣзни твоѣи и рыданию* 268v9 Les, 'физичка состојба': *ѹко шкждѣ болѣзниѣ живот мон и лѣта моѣ въздѣханиемъ* Ps30,11 Воп, *аще же все тѣло бѣнѣ прилоуѣит са малаго оуда болѣзни не можеши трѣпѣти ѹто створимъ егда все тѣло бѣложено бѣдетъ въ пламень огньныи* 209г14 Les, *ѹко дѣвѣѣѣѣ шврѣте са въ ѹрѣѣѣ имѣши и без болѣзни рождѣши младенца* 125v16 Zag, *аще бо шставиши без ноуѣждъ или без болѣзни оуслышиши реуѣнное въ ѣлмѣ* 23г26 Les.

во кои е содржана дополнителна информација за болеста болѣзнь смртносна ‘смртоносна болест’, болѣзнь велика ‘тешка болест’.

Во текстовите ги среќаваме и називите болѣние, болестъ ‘болка, болест, страдање’: лаз[ар]ова стажимъ болѣниѣ яко да на нас ѡсадаше 121r12 Zag|| болѣзньнжж болѣзнь 101r10 Šaf болѣзнь 132d4 Orb; разболѣ се съзнь възводици ѡнои и болѣсти емѡ бѣ къ смрзти 105v20 Kgn; исцѣле ѿ болѣсти своєї 241v8 Kgn, възста ѿ болѣсти его 45v13 Kgn, въз болѣсти еи ѡнемѣ 245v1 Kgn.

Со својата фреквентност се изделува и моравизмот недѣжъ¹⁰ ‘болест’: исцѣлѣжъ всѣкъ недѣжъ Mt4,23 Rad; исцѣли многы недѣжныа имжшжъ разлчннзѡ недѣжгы Mc1,34 Dbj|| азъ же въз недѣжѣ ѡхождѡ 180r6 Zag; приспѣ господѡ къ швчи кжпѣли исцалити недѣжги 148r2 Hlud; ины же исцѣлеваахѡ ѿ недоузѣх 188r8 Kgn; ниутоже ѡстѣ житіе се тькмо слъзы и болѣзни ... и троуди старость и недоузи 232r16 Les; и всѣкъ недѣжъ каашъ злобныи иже едѡа ицѣлѣеть самъ его ицѣлѣеть 131r15 Les; ѡврати недѣжъ имже бѣ пожежень 238r2 Les; аще хоцѣши ѿ недѣжга измѣнити са трикратъ призови леѡнтиѡва вогѡа на помощь 249r13 Stan; приидѣ на исцѣлѣниѣ и исцѣли въз и и ѿ недѣжга свободивъ и 249v9 Stan; даръ приѣмши исцѣлѣнию и всѣкыа исцѣлѣше недѣжгы 200r17 Stan; и здравъ бывъ и прохода[ше] всѣкъ недѣжъ и всѣкж ѡзж цѣла 260r11 Stan; во хрватските текстови: zahodeću že slъncu vsi imuĉei boleĉee različni mi nedugi privoždahu e k nemu on že na kogoždo ihъ rucê vzlagaе cѣлаше e MVat₄ 49a (Lc 4,40); E(van)j(eli)ê ot l(u)ki V (o)n(o) vr(ê)me Prizvav’ is(us)ъ oba na dete (!) uĉ(e)n(i)ka svoê da im’ silu i vlast’ na vse bѣsi i nedugi cѣliti MVat₄ 129d (L 9,1); Uzrêvže ju is(us)ъ priglasì ju i r(e)ĉe si ženo otruĉena esi ot neduga tvoego MVat₄ 152a (Lc 13,12–13).

И лексемата врѣдъ е потврдена со значење ‘болест’, но и со значење ‘рана, загуба, телесна повреда’: ѡлико прѣслъшаніѣ навѣде на ѡловѣка ранзи ѡзвѣи и врѣдзи comPs70,20 Bon; дѣвѣице мнѡкоствивыма ѡчима възсего врѣда избави и противныхъ врагъ и невидимыхъ 199v11 Dĉp; яко вогѡзъ безъ всѣкожъ скрзби и врѣда пожихъ съ ними comPs58,5 Bon; и стрѣгани бывше паки же прѣбывши безъ врѣда 311r5 Stan; великы врѣдъ ѡловѣчѡвскы 213d11 Orb|| великы строупъ ѡловѣчѡвъ Zag; нь ѿ врѣда

¹⁰ МИКЛОШИЧ (1963: 426) ги бележи и образуваната недѣжина, недѣжие, недѣжнъ, недѣжльнѣз, недѣжгоположнница, недѣжнница.

ЛЮТАГО ИЗБАВИ МОЛЛТЕВАМИ СИ МИЛКОСРДИЕ БОГОНЕВѢСТЬНА 137v15 Zag; и се јази сѣть и вѣдь мнѡжѣство 91v18 Zag] стрѡпи и гнои и волѣзнь 110d18 Orb стрѡпи и гнои 76v16 Šaf; вѡже мнѡкѡстиве гѡспѡди мое-го срѡдѡца јазиѣы шѡисти покаианнемь помазаа ми вѣды сѣгрѣшихъ тебѣ помѡлоуи ма 75a5 Orb, во хрватските текстови: vrĕditi: пь обакъ огьп' ne vrĕdi ih' BrVO 37d, BrVb₁ 27b, BrVat₅ 20b, BrN₂ 20b; vrĕdъ: bĕahu že i solomunovi knigi lĕčbi radi mnogih' vrĕdъ pripisani cr(ь)kvenĕem' prazĕ BrVO 328d; vrĕdънь: sluga že eterъ pritekъ ute veĕeslava v' ruku sa že vrĕdan' si rukoju puĕъ bratra pobĕže k' cr(ь)kvi BrLab 135b; vrĕzdenie: hoždahu въ ogni nevrĕzdeni i b(og)a bez nied(i)n(a)go vrĕzdeniĕ hv(a)lahu BrN₂ 447a, BrVat₁₀ 317a, vrĕjeniĕ BrPm 233c.

Со истото значење се употребува и аза: исцѣли многы недѣгы имѣща различными азами и бѣсы многы изыгна Mc1,34 Rad азж Krp] недѣгы Dbj; и азы нашѣ понесе Mt8,17 Mkд] волѣзни Rad; ѿ жид[о]въ патъ кратъ и [ ] ѡетѣридесате свѣѣне ѡдинож въ азахъ 2C11,24 Kap, во хрватските текстови: êzva: On že reĕe imъ' (!) aĕe ne viždju na ruku ego êzvi gvozdin'nie i ne vlozju prъsta moego въ êzvu gvozdin'nuju i ne vlozju ruki moee v rebra ego ne imu vĕri MVat₄ 171d (J 20,25); egože êzvoju iscĕliste se MVat₄ 118b (1P 2,24); êzviti: Ta že êzvlen' b(i)si za bezakoniĕ naša i pobolĕ za grĕhi naše Nakazanie mira našego na nem' i ranoju ego iscĕleni esm' MVat₄ 83a (Is 53,5); I kopem' svoim' êzviše me i st'rše se vse kosti moe MVat₄ 224c (Ps 68,22); êzvънь: i d(u)še êzvenihъ var'еть BrN₂ 214a (Job 24, 10–12).

Потврдени се голем број лексеми со кои се укажува на општата состојба на болниот, на симптомите на болеста. При односот кон болестите се izdelуваат телесни наспроти душевни болки. Има синтагми со различен степен на конкретизација на значењето, како на пример мала болестъ 'тегоби што не се вбројуваат во заболувања', велика болестъ 'падавица, епилепсија', давања болестъ 'хронична болест', болестъ въ главѣ, болестъ главъна 'болка во главата', болестъ тѣлесъна 'болест во областа на градниот кош', болестъ острѣ и сзмрѣтънѣ 'акутна, смртоносна болест (епидемија)'.

Од коренот бол- се изведени бројни образувања и во македонските и во хрватските текстови, на пример: болезньнъ, болестъ, больнъ, волѣзниеъ, волѣзно, волѣз(нь)новати, волѣзнь, волѣз(нь)но, волѣзньнъ, волѣз(нь)нѣ, волѣзънъ, волѣти, префиксираните възволѣти, поболѣти,

разболѣти са, сложенките мзногоболѣзньнз, ногоболие¹¹.

Примери во македонските текстови: больнз: кога же те видѣхомь больна или въ темници и придохомь к тебѣ Mt25,39 Rad; и приведошж емоу вса болныж Mt4,24 KrpII болащж Rad; пришель еси мѣилѣсрѣде болныж ицѣлвити 223c22 Orb; нагѣе да шдѣемь алунѣе да наситимь жедрѣе да на- поимь болне да посетим 110v3 Krp; болѣзньнз, болѣзньнз: въ дѣни въ ѳрѣвошбьденѣа здрави а въ ношних же мѣолитѣвахь болѣзньни 92v25 Les; сѣа ... шздѣъ въ римь кз царю тиверѣю идеже имѣше болѣзньно еди- но око 100r1 Krp; болѣти: аще болитъ кто въ вас да призоветъ пѣопзи црѣжѣкѣвзньж и да мѣолитѣвж творатъ надъ нимъ Ja5,14 Ohr; взицѣтъ же въ вриамъ шно болѣ езекиѣ цѣсѣаръ до сзмрзти Is38,1 Grig; бѣ нѣкаа болярка анна имѣнемь еи и яже болѣше мнѣжѣ дондеже приспѣвши кз сзмрзти 245r26 Krp¹², префиксираните форми възболѣти (са): жидовзстин людие оузратъ и възболатъ. яко и жена раждажши comHab3,10 Bon; възболе се множае до смрзти и никтоже враѣа не шбрѣте сѣе исцѣлитѣ его 240v12 Krp; един же дѣнь възболѣ се мнѣжае и по обычаи иже имѣаше припадѣ пакы кз иконѣ архѣгѣла миѣанла и ище помощи 241r8 Krp; поболѣти, поболити: и якоже видѣ его из далеѣе авѣе поболѣ срѣдцемь яко принесе еи яко мжжъ ее и хотѣшѣ емѣ бѣседовати 260v10 Krp; по сихь поболѣвъ съ миромь сконьѣа са 170r23 Stan; не съпострадоѣтъ съ сьгрѣшажшимь не поболитъ съ падшим са. ржки не подасѣтъ 160r14 Les; аще видитъ печѣална не прѣ- зираетъ его нь и съ ними поболитъ 168r3 Les; поѣто хоѣлиши мнишьское житѣе и не хоѣеши въ немь ползевати са ни поболѣти ш доѣрши своен 65r22 Les; разболѣти са: разболѣ се сѣзнь въздовици шнои и болѣсти емѣ бѣ кз сзмрзти 105v20 Krp; и ѣ вины таковыж разболѣвъ са и помысливъ ити къ ѣпѣискѣпоу да исцѣлѣетъ 83v21 Stan; разболѣ се и призва штѣца своего и исповѣда се глаголюжши аз ѣсмь дѣщи твоѣ 24v14 Stan.

Во хрватските црковнословенски текстови ја документираме

¹¹ Сп. съесплоднж зра многоболѣзньнж доѣршж мож еше прѣбыважшж христѣе не постѣци мене яко неплоднжа سموвниѣж шнж аже проклатъ 102a21 Orb, и болѣсти мнѣжѣе подаваше калогершм и паѣе же ногоболие твораше 244v13 Krp.

¹² Покрај наведеното и со значење ‘тагува, се грижи, страда’: болѣх во прѣжде ш адамѣ пакы бола ш жидош comPs38,3 Bon, се штѣць твои и азъ болаши искаховѣ тебе L2,48 MkII скрѣбѣща Dbm, скрѣбѣще Kpat, и доѣрша во и жтрова болѣаше comPs30,10 Bon, болѣвъ на крѣсѣтѣ ѣловѣка ради волеж comPs107,9 Bon, со значење ‘има болка’: се во та оѣдове наѣашж болѣти ѣ троѣдовъ нѣси во навьикнжль и еше работати 11r23 Les, вишж ма и не болашъ Pr23,35 Grig.

употребата на *bolnikъ*, *bolъ*, *bolънь*, *bolêznivo*, *bolêznivъ*, *bolêzънь*, *bolêznънь*, *bolênie*, *bolêti*. На пример потврдени се лексемите *bolnikъ*: *čînъ dati bolniku t(ê)lo h(гъsto)vo ... poidutъ k bolniku sa svičami RitSegn 23v*; *bolъ*: *edanъ ptičъ pusъti prohod svoi tr vpadê va oči sel'vêkiju i b(i)si nemu bolъ lјuta kako ne nadeêti se emu života svoego CPet 221v*; *bolънь*: *bolnъ bêhъ i posêtiste me MVat₄ 30d, MNov 32c, MRoč 25b, MLab 30b, (Mt 25,36)*; *bolêznivo*: *telo podviže glavu hoteči govoriti i vele boleznivo roča uz'dihati COxf 9c*; *bolêznivъ*: *bolêzъnivi zdravi vstajutъ BrN₂ 429a*; *bolêzънь*: *bolêznъ ego bê krêpka zêlo MVat₄ 59c, MNov 61b, MRoč 50c, (3Rg 17,17)*; *bolêznънь*: *porazi iova gnoemъ bolêznъnomъ ot nogu do gl(a)vi BrVO 378c; lјutimъ BrVat₅ 187b, BrN₂ 205c (Job 2,7)*; *bolênie*: *sladъko nêčto b(og)u n(e)b(e)skago želêniê bolêniemъ utegaemъ BrVO 75a, BrVat₅ 45c, BrVb₁ 58a*; *bolêti*: *eeže bratъ lazarъ bolêaše MVat₄ 59d, bolêêše MRoč 50d, BrN₂ 97c, bolêše MNov 61c, BrVO 205b (J 11,2)*.

Репертоарот на лексемите со кои се именува конкретна болест е многу мал и главно се однесува на небиблиските текстови¹³, освен на пример називот *проказа* кој е потврден и во библиските текстови. Се среќаваат на пример и називите за болестите на кожата *сврѣзъ*, *сврѣбъ*, *сврѣзъѣние* 'свраб, јадеж', *проказа*¹⁴, *прокажение* 'лепра, краста, шуга', *краста*¹⁵, *крастица* 'краста, но и 'големи сипаници'¹⁶, *лишаи* 'лишај', *осипъ* 'осип, исипаност', *пришъ*, *гноєвица* 'гноєње на кожата, гнојница', *џириъ*, на болести на главата *главоболиє*, *главоболъѣние* 'главоболка', како и *болєсть главна*, *болъѣние/болєсть оу главѣ*, *глава сзмъщєна*, *тажина оу главѣ*, *вртголавѣство*, *несвѣсть*, *оунесвѣщение* 'несвест', *изразите сзма-тєние памати*, *изгоуѣление памати* 'несвест, губење свест'. Значајно место имаат и називите за очните болести, со пообопштено значење

¹³ Наспроти литургиските текстови со поограничениот фонд лексеми за именување конкретни болести, симптоми, постапки за лекување, лековити билки итн., лекарствениците од подоцнежниот период се значајни извори за овие називи и во македонскиот и во хрватскиот јазик (сп. МАКАРИЈОСКА 2011; PEĆINA, FATOVIĆ-FERENČIĆ i dr. 2009; NAZOR, NAZOR, ŠIMIĆ 2010).

¹⁴ Во ракописите до XIV век обично со називот *проказа* се означува 'лепра', а подоцна поретко. Во Хиландарскиот медицински кодекс јасно се диференцирани лепрата со називот *гоуѣ* од дерматозите именувани со *проказа* (КАТИЋ 1987: 112).

¹⁵ Според Катиќ (1982: 90, 80) *крѣстъ* е назив и за обична 'краста', но и за 'големи сипаници', *злѣ крѣстъ* се среќава и за 'егзема'.

¹⁶ Катиќ (1982: 55, 89) го посочува називот *вогинѣ* за 'големи сипаници (*variola vera*)'.

оуџболъ, оубоолъ, оубоолестъ, оуџна болѣзнь, болѣзньо око, па маловидъ, кратъкъ видъ ‘кратковидост’, а со бѣльмо (на оуџю) и со павлака се именува ‘очно перде’, односно ‘глауком’.

Називот нежитъ, нежитовица¹⁷ означува ‘тешка, неизлечлива болест’: ѹюдо бывшеѹ въ африкии прѣлюбодѣствовати съ женоѹ ратаѹа своего по семь оуѣзвень бысктъ нежитовицеѹа и оумрѣтъ 205r23 Stan; а трасавица ‘треска’: тресавица ескт възжежение срдѣѹѹѹ и хоѹетъ творити възпаленіе и топлоти 95v12 Kpn. Со значење ‘болест, треска’ во Str е потврдена лексичката варијанта траска: ѡ вожѹе избави мж ѿ траска 54r marg. што ѹ припаѹа на народната лексика. Со воднотрждовитъ, воднотрждьнъ¹⁸ се именува ‘болен од „водна“ болест’: о воднотрѹдовѣтѹмъ titL14,2 Mkd, додека воднотрждьнъ во Dbm; ѹловѣѹкъ нѣкы имѣи водны трѹдъ L14,2 Mkd; прѣкылажа¹⁹ се употребува во врска со ‘водна болест, воден оток’ и со ‘рак’: и болѣзнь глаголаѹѹѹ прѣкылажѹ исцѣли и ѿ колестьниѹѹѹ попраѹна ѹловѣѹка ѡживи 136v26 Stan.

Ке споменеме и некои називи со поконкретно значење што се документирани во хрватските текстови, на пример guba, prokaza: ĩskatelno est’ n(a)mъ ĉto ona guba znamenuet BrVO 339c, BrVb₁ 215c, BrBar 265a, BrN₂ 183d, prokaza BrVat₅ 166c, BrPm 159a; нь i sego ot gubъ oĉisti BrVO 339c, BrVb₁ 215c, ot prokazi BrVat₅ 166c, BrPm 159a; ibo slĕpimъ nĕmimъ i gluhimъ i hromimъ gubavimъ i bĕsnimъ ... ego uteѹani balov(a)niĕ podajut se BrN₂ 423c, BrLab 53d, prokaѹenimъ BrVat₆ 112b;

¹⁷ На значењето и образувањето на оваа лексема се осврнува Русек (1982: 634). Значењето на оваа лексема може да се поврзува и со болеста нежитъ ‘болест на вилиците, непцата’. Според Катиќ (1987: 92) и болеста именувана како нежитъ означува ‘болка во главата’, но пред сѐ се однесува на ‘гноен процес во увото, гнојно воспаление на внатрешното уво’.

¹⁸ Според Костовска (2000: 58) со оглед на тоа што симптоми на отеченост даваат болестите на срцето, бубрезите или црниот дроб, тука станува збор за некое такво заболување. Сп. Бончев (2002: 82–83, 183) воднотрждование, воднотрждоватзи, водотрждиѹе ‘отежнато излачување на урината’, водотрждоватзи, задръжание вода ‘водна болест’. Описно изразување за ‘водна болест’ посочува и Катиќ (1982: 73) егда штеѹетъ ѹловѣѹкоѹ все тѣло и оѹи.

¹⁹ Миклошиќ оваа лексема ја документира и ја определува како назив за ‘водна болест, воден оток’ и како ‘рак’, Срезњевски ја објаснува како ‘болест од посебен вид, рак’. Примерот е документиран за грч. *καρκίνος* и е предадено со прѣкылажа. Во однос на структурата Русек (1982: 633) укажува дека е сложенка од прилогот прѣкы ‘попреку’ и лажа (< ложити ‘става, положува’), но тешко е да се каже каква болест означува. Миклошиќ ја определува како ‘воден оток’.

Prokaženi očičajut se Glusi slišetъ M⁴Vat 2b (Mt 11,5); sêdit' v domu simuna prokaženago M⁴Vat 88c, BrVO 236c (L 7,37–38); trešlavka, trešlavica: Treti že ubo m(ê)s(e)съ ot opsedaniê grada prenemože trešlaviceju BrN₂ 371c; Iže inagdu vshičenъ trešlavkoju počе nedugomъ utruždati se do semr'ti BrN₂ 412b; idropikъ: Iščeli se dropik' vodni nedugъ v nemže kapanie kr'vi telenoe (!) d(u)še otežčavaše činъ d(u)ha teplotu ugašajuči BrVO 342b; trpie: Poneže bo palmaciê sudiju съ vsêmъ domomъ svoimъ k'rsti i senadura simpliciê i dom' ego toli felicità i съ ženou ego bland'oju juže ot trpiê iščeli BrN₂ 493c, ot trpie BrVat₆ 193a, BrPm 272c, ot trpiê BrVb₄ 67b, ot dropiki BrLab 143c; sraby: I b(i)še on'dê vitezъ et(e)ръ imenemъ provatušъ sraba s gnoemъ plnъ Iže bolêz'ni sedan'nimi straēše BrN₂ 493c, s'raba BrVat₁₉ 361c, srabra BrVb₄ 67c.

Секоја болест се манифестира со 'немоќ, слабост, истоштеност', а со ова значење се потврдени лексемите: немошиѐ, немошь, немошьство, изнеможение, ослаба, слабостъ, истошание, раслабление. Примери во македонските текстови: прѣвѣвѣстаѣ дѣво ти ма спѣа си моемоу немошию бѣди помощница 122v27 Zag; мѣвѣвѣници господни ѣко ни до конца изгыбнемъ в немоши 176r4 Hlud; сѣетъ са въ немошь встаетъ въ силѣ 1C15,43 Ohg; и бо аще и распатъ быстъ ѿ немоши нж живъ естъ ѿ силы воѣжа 2C13,4 Kap; длжзни есме мзи силзни немоши немошнзихъ носити R15,1 Ohg; оумножишъ са немошти ихъ по сихъ оудришъ Ps15,4 Bon; при шѣуи кжпѣли ѣловѣкъ лежаше в немоши 145v22 Hlud; ѣко ни до конца изгыбнемъ в немоши 176r4 Hlud; вѣси во немошьства моего зыждителю 114r19 Rdm; тако бждеть тжгость дѣоуши твои и повѣжденоу ти быешоу оупниемъ изнеможениемъ 142r12 Les; зде ослаба а тамо же тжга 119r3 Les; нь ни въ бранеѣхъ привидѣна не оустраши са ни ослабѣ 115r18 Les; испльнены бо сжт непрїазниныѣ слабости ѡнынїа и жестоты 72v2 Les; хошете мож слабость оутвѣрдити 157r2 Les; ѿ силнѣхъ проказы и раслаблення непрїазнїнїна томлень 303v11 Stan.

Со значење 'ослабува, изнемоштува' ги бележиме изнемагати, изнемоши, отнемагати, прѣнемагати, ослабѣти, ослабити: вѣмз ѣко възсѣвѣскаѣ можеши не изнемагаetz же ти нїчесоже Job42,2 Grig; и мысль его измѣноует са и оумъ емоу изнемагаetz 163r13 Les; оумрѣтъ единъ съвнъ встави родителема своимъ вьса печаль аще же и живъ бждеть злз то изнемагаetz ѡ немъ паѣ же оумершаго 67v9 Les; влѣгорѣмѣнства тѣле-

снаго изнемагаеть врьтит са прѣд лица рад<о>уѣт са 171v11 Les; сего ради їзнемогѣтъ в ниѣх мнози ї падѣтъ Is8,15 Grig; изнемогѣтъ в свѣтѣх своих и падѣ comPs26,2 Bon; ѡ томъ бо изнемогѣ не вѣрзѣни и бѣси comPs57,8 Bon; тѣло же ѡмрачено не дѣгоуѣть д<о>уѣхъ слово же изнеможе житіе оумрщвено конецъ при дверехъ 44v24 Hlud; аще и распать бысктъ ѿ немоши· нѣ живъ естъ ѿ силы в<о>жиа· и мы бо ѿнемагаемъ о немъ 2C13,4 Karp; плача и стена и прѣнемагаѣ 24d17 Orb; въ скръвехъ прѣнемагаеть сицевыи 162r4 Les; мы же въ малое се врѣма прѣнемаганимъ 211v10 Les; ни же прѣнемага<а>ж оустрашит са ни же да оубоит са 151v8 Les; крѣпкыи немошнаго да подыметъ прилежныи прѣнемагаѣщаго да оутѣшаеть 152v18 Les; ти ѡко не вѣрѣташе са мѣсто цѣло на тѣлѣ ѡго ѡслабишъ ѡмоу и вѣврьгошъ и въ темницѣ 112r4 Stan; аще оубо ослабѣши въ на чало помыслоу троудъ имѣти имаши и тышетъ 15r18 Les; и виѣни бышъ крѣпко тѣмъ оубо ѡслабѣшъ биѣши и ѿ многыхъ мѣжъ мѣжъ<у>чѣнни бышъ цѣли 155r17 Stan.

Ја документираме и придавката немошнѣ: д<о>уѣхъ бо бедръ а плѣть немошна Mc14,38 Dbm; длѣжзѣни есѣмъ мѣи силзѣни немоши немошнѣнѣихъ носити R15,1 Ohr; помилоуи ма г<о>споди ѡко немоштѣнъ есмъ Ps6,3 Bon; аще ли бѣдѣти мниси немошнѣ· или стары вина по единой чашѣ испиат 25b29 Orb; много бо немошнѣ ѿ мѣста ѡного приходяхъ и исцѣлевахъ м<о>л<и>твѣми свѣт<а>го 269r5 Kn; немошнымъ исцѣленіе грѣшнымъ сп<а>сѣніе 213r14 Kn; немошнѣ исцѣлѣите· прокаженіе оуищанте 131r7 Kn; немошѣнъ бо естъ и не имать крѣпость стати прѣд лицемъ твоимъ 56v13 Dčn Ⅱ немошно бо естъ 53r3 Rdm; сам бо немошѣнъ ѡсктъ и вес силы ѡсктъ в<л>а<д>ѣ<ж>ка же нашъ и подвигодавецъ 152v9 Les; на мльѣжъ прѣвопритѣкатель на пѣніе немошѣнъ 164v16 Les; множишъ монастыра и гостьницѣ поставивши на оустроѣниѣ немошнымъ 101v12 Stan; м<и>л<о>стивъ прѣклонитель оуслишител немошнымъ чювьстеніи избавитель 75b31 Vtš; ослабленъ ‘ослабен, фатен’: и кто ѡкрѣпивъ ѡко в<о>гъ ѡслабена на ѡдрѣ 220a17 Orb; исправилъ еси слакыѣ х<р>истѣе словомъ своимъ вѣставѣлъ ѡтерѣди иже в лѣтѣхъ мнозѣхъ болаща ѡслабенаго г<о>споди и крѣвотоуивыѣ ѡврачѣваль ес(и) 225b34 Orb.

Богатиот репертоар од лексеми со овие значења е карактеристичен и за хрватските црковнословенски текстови: *iznemoći*, *iznemagati*, *mledьnь*, *mlohavstvo*, *mlohавь*, *malomočь*, *nemočnikь*, *nemočno*, *nemoč'stvo*, *nemočь*, *nemočьnь*, *oslabѣti*, *oslabevati*, *oslablenь*, *oslablati*, *oslabiti*, *poslabiti*, *slabiti*, *slabostь*, итн. Во хрватските: *iznemoći*: *Kolêné*

moi iznemogota ot posta BrAc 26d; êko ne iznemože ot b(og)a vsakъ gl(agol)ъ BrAc 68a; mledънь: Nada t(ê)lo m'ledno i g'lad'no eeže staros'tiju l(ê)ta iz'lamala BrN₂ 364d; mlohav'stvo: vižd'te pr(a)v(e)dn(a)go lêki v tamnici t(ê)lesnoi mlohavs'tva zatvorena hoteča otrêšiti se BrN₂ 404c; mlohavъ: čas't'ni starasъ mlohavimi udi ladajuč' se i čaromъ pod'tirajuč' se načety putъ tvoriti BrN₂ 362b; malomočъ: [ ]že nošaše zlato ra[ ]jaê malomočemъ FgPass Ac; nemočnikъ: Komu pomočnikъ esi ne li nemočnikъ BrVat₅ 195d; nemočno: na lêto nemočno krvi jun'či i kož'li ostavlati grêhi BrVO 245d; nemoč'stvo: v našem' nemoč'stvê da prospêjutъ v pomoč' MVat₄ 130d, v n(a)šei slabosti MNov 128c, MLab 104b, n(a)šei slabosti MRoč 108d; nemočъ: Ihže zap(o)v(ê)dmî povinuet' se nemočъ i zdravie vse is'cêlête BrAc 39b/c; nemočънь: Lukъ sil'niъ iznemože a nemočni prepoêsaše se siloû BrAc 36b; oslabiti: Dokolê ne prostiši ni oslabiši mnê BrVat₅ 189d; oslablati: Kokoš' vistinu tako oslablaet' nad' ptênci svoimi BrVb₁ 123d; oslablenie: i srcu êzva i oslablenie kolênomъ i bolêzni BrN₂ 258a; oslablenъ: g(ospod)i otrok' moi ležit' oslablen' v domu MVat₄ 27a (Mt 8,6,); oslabovati: Se že po malu oslabue BrVb₁ 37b; oslabêti: bibera umlknety rebuta oslabêety BrVat₅ 29b; poslabiti: Poslabi bo b(og)ъ êz(i)k(o)mъ' PsFr 61b; slabiti: Podai g(ospod)i ne mozi léniti se i slabi grêhi ljudi tvoihъ iz(drai)-лъ FgLond 1c; slabostъ: Milosti tvoe êdrotami prosim' g(ospod)i slabost' n(a)ša v moč' da obratit se MVat₄ 148b; slabъ: Êvlaše se slabъ êk(o) slabu plt' priêlъ bêše BrVat₅ 47b, nemočънь' BrVO 77c, итн.

Во врска со душевните болести и слабости, беснило, слабоумност, во македонските црковнословенски текстови се употребуваат називите БЕЗОУМЪНЪ, БЕЗОУМЪНИКЪ, БЕЗОУМСТВО, БОУИ, БОУЕСТЪ, БОУИСТВО, ЖРОДЪ, составите ЛИШЕНЪ МЖДРОСТИ И ХОУДЪ ОУМОМЪ, како и во хрватските bezuma: mnogocên'nê estъ mudrost' neže bezuma BrVO 367d, BrVb₁ 232a; bezumie: ače da biste priêli maloe bezumie мое FgSpal 1b, MVat₄ 250c; bezumnikъ: v'kurъ bezumnikъ i nesmisl'nikъ poginut' CPar 44v; bezumno: iob' že bez'umno gl(agol)alъ e(stъ) BrN₂ 217c (Job 34,35); bezumnostъ, bezumostъ: ijudêom že eterimъ sablazanъ ez(i)kom že bezumostъ BrVat₅ 59c, bezum'nos'tъ BrN₂ 57b; bezumovati: hulit' b(og)ъ l(judi) žid(o)vskie êko bezumovav'she na b(og)a PsFr 127b; bezumstvo: otvrzita juže bezumstva vaju BrVat₆ 133c; bezumstvovati: êk(o) bezum'stvovav'sha i pogub'sha san' PsFr 50d; bezumънь: reče bezumanъ v sr(ъd)ci svoemъ nêstъ b(og)a

PsLob 6v (Ps 52,1); bue: I rêše bue mudrimъ dadête n(a)мъ ot olêê v(a)-šego êko svêtil'nici n(a)ši ugasaûty BrAc 59a; buevstvo: slovo bo h(rъst)-ьное pogibajučem' buev'stvo est' BrVO 103a/b, buestvo BrVb₁ 77b; buestъ, buiostъ: kako navede na n(e) svoju bujust CTK 93r; bui: bui bo priemše svêtilnikê svoe FgSpal 1c, MVat₄ 251d (Mt 25,3), итн.

Примери во македонските текстови: мжжъ безоумъ възплещетъ и радкоуѣтъ са сеѣѣ ѣкѡ издржѣѣ издржѣитъ своего дроуга Pr17,18 GrigI безоумень Lobk; безоумне въ сию ношь доушоу твою истежоу ѿ тебе L12,20 Rad; братие мѡла въи наказаните безоумнѣи оутѣшаните тѣшиезѣи оудржаните немощнѣи 1Th5,14 Ohr; пошстритъ же лють гнѣвъ въ шржѣи и поборетъ с нимъ весь миръ на безоумники Sap5,20 Lobk; не тѣбоуѣтъ прѣмждростѣи скѣднооуменъ пауѣ во водитъ са безоумнемъ Pr18,2 Grig; кои людиѣ жидовъстни· само· камо· въ безумство свое ѡко и (песъ на) свожъ блзвотинъи comPs72,10 ВопI въ безоумие Rog; а не въздръжѣи са и не имѣѣи въздръжанѣи сицевѣи въ всѣкомъ безоумьстѣи оудобъ ѡбазнеть 171r25 Les; боуѣсть и грьдость соуѣтнѣи мож юности ѿ моѣго зма потрѣѣи 45r17 Dčп; на празнослове и на боуѣсть готовитъ са 171v3 Les; прѣмждростъ во мира сего боуѣсть ѿ вога ѡсѣтъ 16v5 Les; ѡкоже повелѣ и павель апѡстѡль ѡко прѣмждрѣѣишѣи ѡковѣжъ ѿ вога боуѣство есѣтъ сыреуѣ въсе добрѣиши разумъ ѡковѣжъ нѣсѣтъ ниутоже прѣдъ вогѡмъ 76r13 Km.

Наспроти болестите кои можат да се надминат, физичките, телесни недостатоци го следат човекот до крајот на животот. Во македонските текстови ја бележиме употребата на називите: тѣлеснѣи вѣдъ, соуѣха рѣка/кость, маломошь, маломошьнъ и сл., неподвижанъ, слакъ, сѣжкъ 'свиткан, куц, инвалид', хромъ 'инвалид, сакат', грьбавъ 'грбав', како и изразите не можетъ добрѣ ходити, немощенъ ногама, раслабленъ/ослабленъ жилами. Ќе ја посочиме потврденоста во следниве контексти: исправилъ еси слакѣжъ христѣе словомъ своимъ ... ѡслабенаго гѡсподѣи и крѣботоуивѣжъ вѣрауѣвалъ ес(и) 225b31 Oгb; въздвиже глѡухѣжъ и нѣмыжъ и слакѣжъ исцѣли словомъ 117d15 Oгb; помѣнѡлуѣи ма и бѣснѣжъ словомъ исцѣливъ и слакѣжъ вдовицѣи рѣи и мнѣ ѡко к разбѡнникоу аминъ глѡгола теѣѣ днесъ съ множъ бѣдѣи в раи 118a9 Oгb; бѣснѣжъ словѡмъ ицаливѣ и слакѣжъ дѣвѣицѣи 45v13 Hлud; имѣѣе съ собожъ хромѣи и нѣмы и слѣпы и вѣднѣи Mt15,30 Kрат; в тѣхъ слежаше множѣство болѣщиѣхъ слѣпѣиѣхъ и хромѣиѣхъ и

сѣхы рѣкы ихъ и глоуѣхы чѣжши възмѣщениа воды J5,3 Jov; вѣснїе исцѣлѣвахоу и хромиѣ исправляхоу се 269r7 Kpn; слѣпымы видѣнїе и хромымы оудобъ просто теуенїе подають 266r21 Stan; грѣбавѣ бивши вподкоу би са ш доуше пристѣпи 96r4 Zag; исправлѣж глоуѣхнѣ и хромиѣ и грѣбавнѣ 102r11 Zag; и єдинѣ мѣжъ въ лоустрѣ немощенѣ ногама сѣдѣаше хрому ѿ чрѣва мѣтѣре своеж A14,8 Ohr; обрѣте же тоу чрѣва етера ... лежѣша въ ложи и сѣ вѣше раслабленѣ A9,33 Slep; и показа чюдеса прокаженнѣ исцѣли и раслабленнѣ втврѣждѣ 113d37 Orb, додека во Ohr и Str се среѣава ослабленѣ жилами.

Во врска со болестите на сетилата, односно со проблемите со говорот се називите: нѣмъ 'нем', гжгннѣ, пелтекъ 'пелтек', или описно не можетъ добрѣ глаголати, додека во врска со проблемите со слухот глоуѣхъ, беслоушливѣ. Овие примери се нотирани во повеќе контексти: имѣше отроуе и бѣ глоуѣхо и немо ѿ чрѣва мѣтѣрниа 238r3 Kpn; и видѣста яко слѣпы прозиражѣт и хроми ходатъ ... глоуѣси слышатъ L7,22 Rad; и се боудеши мльуеи немогнѣ глаголати доидеже родит се сьнѣ прѣбыскѣтѣ же глоуѣхъ и нѣмѣ доидеже роди се иванъ 22v18 Stan; тогда штврѣзжѣт са шудеса слѣпннѣ и оуши глоуѣхннѣ оуслзшжѣт Is35,5 Grig; якоже и аспида вбаваема словомъ беслоушлива бо естѣ comPs57,6 Bon; приведошъ к нему глоуѣха и гжгннѣ Mc7,32 Dbjл нѣма Rad; и вѣснѣ бѣде азѣкъ гжгнннѣ Is35,6 Grig; вши ѿвѣрѣзи хрѣстѣ доуши мои шглѣхннѣши и жѣкъ мои вѣсннѣ якоже древле гжгнннѣ и нѣмѣ и глѣхоу 104c29 Orb; в тѣхъ слежаше множѣство болѣшннѣ слѣпннѣ и хромыѣ и сѣхы рѣкы ихъ и глоуѣхы чѣжши възмѣщениа воды J5,3 Jov; вѣснїе исцѣлѣвахоу и хромиѣ исправляхоу се 269r7 Kpn.

Во изворите честопати се споменува слепилото, слепите лица: слѣпота, слѣпѣцъ, слѣпѣ: свое чядо носѣши слѣпо шбразомѣ смѣреномѣ яко мѣлаши са помнѣлоувати слѣпотѣ дѣтища єго 157r12 Stan; все житие слѣпѣцъ ношѣ мѣшлѣше и възѣпи к тебѣ вѣшнѣмоу ѿвѣрѣзи ми шчи 157r21 Hlud; слѣпѣцъ вашъ просвѣтихъ прокаженнѣ оушннѣхъ 108r14 Hlud; яко слѣпѣцъ зовѣ сьнѣне вѣжнѣ ѿвѣрѣзи шчи доушевннѣ 70c20 Orb; слѣпѣцоу прозрѣннѣ дарова 211v14 Stan; пришѣд некотори слѣпѣцѣ и чѣлѣби полоучннѣ 206a18 Vtš; ради коего же слѣпѣца глаголютъ ради того иже бѣ изъ чрѣва мѣтерннѣ слѣпѣ и господѣ пљнѣ на землѣ и сѣтвори каль и помаза шчи емѣ 64r1 Kpn; или яко естѣ слѣпѣ яко не имат оуи 111r12 Kpn;

ЈАКО СЖТ ХРИСТА ВАШЕГО ДѢЛА ... ВРАЧЕВАНІЕ СЛѢПИМЪ ... ИСПРАВЛЕНІЕ ХРОМИМ
 186v4 Kpn. Се среќаваат изразите слѣпъ отъ рожества/рождения, слѣпъ
 отъ жтробы 'слеп од раѓање': единѣмъ окомъ слѣпъ итн.: доушевными
 шчима шслѣпении к тебѣ христе привѣгаемъ јакоже слѣпы ѿ рожества
 покаѣниемъ зовы ты бо еси въ тмѣ сжцимъ свѣтъ прѣсвѣтлыи 233a1 Orb;
 избавитель ицѣлиль естъ слѣпа ѿ рождения 231d26 Orb; вьдавъ шчи слѣ-
 поу изъ жтробы рождѣшюу са рекъ иди ѡмыи са и прозри и мое вьскръсєние
 прослави 232b20 Orb. Ги среќаваме глаголите ослѣпити, ослѣплѣти:
 єдиногo нарицаемааго василиѡа шслѣпи 75r2 Stan; и шслѣпи сѣвѣтааго и
 ѡзыкы ємоу оурѣза 83r7 Stan; ослѣпихъ похотми доушѡ мож и шмрачѡхъ
 са и смѣет са зра мене льстивы врагъ 39b19 Orb; днес юда шставлѣеть
 ѡчителѣ и приємьт днавола шслѣпи са стрѡстиж сребролюбиа и испа-
 де ѿ свѣта шмраченны 175a23 Orb; из глѣбини лютыхъ безаконєи моихъ
 шслѣплѣа са немошно естъ разѡмѣти чюдеса твоа господри 104c1 Orb; и
 авїе ослѣпоше• и не вѣдѣхъ се дрѡгъ дрѡга 165r2 Kpn; прочее прѣвѣцѣете
 се• не шслѣплѣете се доушею и тѣломъ 181r7 Kpn.

Во хрватските црковнословенски текстови се документирани:
 bezglasъny: vĕste ěko egda pogani bĕhote kъ idolomъ bez'glasnimъ ěko
 vodimi bĕhote iduĉe BrVO 234d, BrVb₁ 154a; глухъ: g(ospod)ъ že reĉe
 ... iže stvoren' est' nĕmъ i глуh' videĉa i slĕpa ne азъ li stvorihъ BrVO
 194a; гугнивъ: i uslišaše k'nižnaē s(love)sa i ez(i)къ ěsanъ bĕ gug'nivihъ
 BrLab 35a; nĕmъ: ibo kumirom' глуhim' i nĕmim' ne poklonim se FgTs 2b;
 onĕmĕti: onĕmĕh' i ne otrĕs' us't' moih' PsPar 26v (Ps 38,10); obnevidĕti:
 egože za ljub(a)въ h(rъsto)vu obnevidi se BrN₂ 420c, obnevĕdĕ se BrLab
 50d; oslĕplenie: usliši prosimъ m(o)l(i)tvi n(a)še eže t(e)bĕ za osliplenie lju-
 di tĕh' prinosimъ MNov 94d; oslĕplati: ěko t'mi oslĕplajutъ oĉi ego MRoĉ
 177a; oslĕpiti: v nihъ že b(og)ъ vĕka sego oslĕpi razumi nevĕnih' BrVO
 116d; plĕšivъ: (I) egda gredĕše putem' otroci mladi izidoše ot gradi kriĉeĉe
 snidi plĕšive snidi plĕšive BrVO 324c, BrVat₅ 160d; slĕpostъ: iže okonom'
 dobra žitiĕ ili slĕpostiju ne videtъ BrVO 307d; slĕpota: blĕdĕjuĉiĕ otnimaet
 se slĕpota BrVat₅ 57d, tъmnost' BrVO 98d; slĕpъ: ibo slĕpimъ nĕmimъ i
 глуhimъ i hromimъ gubavimъ i bĕsnimъ ... ego utežani balov(a)niĕ podajut
 se BrN₂ 423c, BrLab 53d, I da emu g(ospod)ъ prosvĕĉenie velikoe slĕpie
 prosvĕĉati i bĕsi vignoniti BrAc 57c; slĕpъсь: slĕpъсь' eterъ sĕdĕše pri puti
 prose BrVO 147b, slĕpъсь BrVb₁ 96b; hromъ: i v tom' vsem' naslaĕsmo naša

gnila tela i smrdeća a nevolni i ubozi hromi i slēpi gluhi i nēmi САС 75r, итн.

Значаен дел од средновековниот лексички фонд од областа на медицината претставуваат и лексемите со кои се именува здравјето, оздравувањето (позитивните резултати од лекувањето на болестите). На пример во македонските текстови ја бележиме употребата на лексемите *здравео*, *здравъз*, *здравне*: *ωнже разоумѣъз плюнъ на ωчи њго и бысѣтъ здравео* 157r12 Stan; *сѣби њмоу голѣни и здравъз бывъ и прохода[ше] всѣкъ недъжъ* 260r11 Stan; *како есте здрави· и рече имъ здрав ли естъ штъцьць вашъ старецъ егоже рекле есте жива быти* Gn43,27 Orb; *по сихъ съ словомъ христоуѣмъ изыде ѡкоже прѣвѣе живъ и здравъ* 52v4 Ktn; *малодоушна ма сѣща спѡси болноу ми сѣщоу здравне подаваѣши* 65v1 Dĉn; *тз да нас сподоубить да доспѣемъ и гредоушаго врѣмене съ здравѣемъ съ спѡсеиѣемъ съ доушевнымъ же и тѣлеснымъ* 122v23 Ktn; *невидимо здравѣе подають всѣмъ* 186a3 Vtš; *здравѣе болешимъ въсегда подавають двоица бесребреникъ* 186b30 Vtš.

Се izdelуваат називите со значење ‘исцелител’: и(с)цѣлитель, цѣлитель, цѣльбеникъ: *доушамъ ицѣлителю* 103a28 Orb; *что оубо ви нареуѣмъ лѣуителе доушамъ и тѣломъ врауе исцѣлителе* 37d24 Vtš; *цѣлительъ всѣхъ рожьши радоуѣи се вожитъ невѣсто* 115v7 Zag; *что ѡво вас нареуѣмъ цѣлители врауе доушамъ и тѣломъ цѣленикъ стрѡстемъ неисцѣлнимъ* 184d14 Vtš; *мѣсѣца того ·к̄з̄· дѣнь память свѣтѡго великоуѣиѣника цѣльбеника пантелеимон* 205d23 Vtš, ‘лечи, лекува, исцели’: *исцѣлевати, исцѣлити, исцѣлѣвати, исцѣлѣти*: *аще кто болѣши приходаше съ вѣроу исцѣлеваше многы* 241r1 Ktn; *бѣснѣ исцѣлевахоу и хромѣ исправляхоу се* 269r7 Ktn; *не подаст ли и тебѣ силъ ѡкоже апѡстѡломъ не врауеши ли ты недѣжные не взоувааше ли слѣпѣе и исцѣлеваше бѣсны* 81r21 Ktn; *въ единни на десатни ѡас ицѣлѣеть тысящныѣ нѡша строупы и пакы ицѣлиъ подаеть мѣзъж ицѣлениа и подаеть ѡко да потышимъ са ицѣлени быти ѡкоже и прѣжде рѣхъ* 153v8 Les; *и исцѣли и и болѣзнь глаголашъ прѣкылажъ* 136v24 Stan; *азъ рекохъ изыти възъ да благоуслѡвитъ ма въ лице и исцѣлю са* 34r4 Ktn; *нѣсть во ѡрь врауѣ нъ зѣло ѡсѣтъ мнѡкѡстивъ словомъ ицѣлѣваеть речѣть и бысѣтъ и ѿ сихъ вещей* 200r12 Les; *юнь же сынъ навѣуе врауевьскыа хытрости и исцѣлѣваше немощныа* 134v23 Stan; *оуѣениемъ своимъ приеть дары и ѡудѡдѣства бѣсынъ изгонѣ-*

ти недоу́жныѣ исцѣлѣти 15v16 Stan; исцѣли немо́щныѣ ... тѣ оубрауѣва слѣпїѣ· томѣ сыли исцѣлѣѣ немо́щнїѣ 132v2 Kpn.

Во врска со споменатите значења и во хрватските текстови ја следиме употребата на: zdravъ: ne trêbujut' zdravi vrača na bolečeï MVat₄ 213d, MNov 222c, MLab 183b (L 5,31); zdravie: Ihže zap(o)v(ê)dmi povinuet' se nemočъ i zdravie vse is'cêlête BrAc 39b; iscêlati se: lûdi iže uêdeni bivahu ot z'mie v'zirahu na z'miû i iscêlahu se BrAc 45d; iscêlevati: ki iscêljuetъ vse nedugi tvoe CPar 88v (Ps 102,1–2); iscêlenie: tьgda iscêlenie budetъ têlu BrVO 352c; iscêlitelno: a nêgda iscêlitelno ljudemъ sr(dь)ca naslaždaše BrVO 190a; iscêlitelъ: Oboju bo g(ospod)ъ iscêlitelъ pride BrVO 190a; iscêliti se: Iscêli d(u)šu moû êko sagrêšihъ t(e)bê BrAc 65b; iscêlêti: Iscêlaite nemočnїe sučee u nih' MVat₄ 233d (L 10,9); izlêčiti se: Ibo i balie različim' bal'stvom' (...) lêkujut nemočnїe takožde že podobaet' aristodima têmъ bal'stvom' lêkovati imže izlêčiti se vzmožet' BrVO 52b; lêčiti: t(a)ko podobaetъ ličiti aristodima BrVat₅ 29c; lêčba: Bêahu že i solomunovi knigi lêč'bi radi mnogih' vrêdъ pripisani cr(ь)kvenêem' prazê BrVO 328d; lêkariê: Ibo êkže lêkara lêkariêmi tepla studenimi a studena teplimi iscêlaût se BrAc 48c; meždju pročimi cêlenїemi nemočnih' tretivotomu sьvsêma lêkariê napisuet se BrVO 309d, vračastvo BrVat₅ 147d, vrač'stvo BrPm 141c; lêkarstvo: da m(i)l(o)sti t'voe likar'stvo da pomožet' nemu Rit Klim 128v; i čьstne izide lêkarstva hitrosti BrN₂ 402c/d, vrač'stva BrVat₆ 92c, BrPm 198a; lêkarъ: Na n(e)b(e)ski lêkarъ k'ždo komuždo daetъ protivu grêhomъ lêkarie BrAc 48c; I egda bêše lêkar' dušam' i têlesem' i iže prišyl' bêše sp(a)sti vse d(u)še vêrujučih' BrVO 163d, likarъ d(u)šamъ i têlesemъ BrVat₅ 80b, lêkarъ i d(u)šamъ i telesemъ BrN₂ 79b; lêkovati: Ibo i balie različim' bal'stvom' lêkujut nemočnїe takožde že podobaet' aristodima têmъ bal'stvom' lêkovati imže izlêčiti se vzmožet' BrVO 52b; lêкъ: bez lika mučiti se CIvan 162v; ozdraviti: na mêsto bolêznivo ego ruku vzložъ ozdravi ga BrN₂ 374a; ozdravlenie: A mesoiĵa usilno nemočnimъ i malo moč'nimъ do ozdravlenê moči vzdaj' im se RegBen 24b; ozdravlati: I eg'da k racê s(ve)-t(a)go avgustina pridoše vsi b(i)še ozdravlени ot svoihъ nedugъ BrN₂ 374c; cêlitelъ: Vs(e)mogi vêčni b(o)že iže vzdr'žaniem' sp(a)sitelnimъ têlesem' i umom' cêlitel' esi MVat₄ 150a; cêliti: Sь č(lovê)къ č'stnê uteže nemočnїe cêliti BrAc 57c, итн.

Лекарствениците како своевидни зборници со рецепти и разни со-

вети за постапките и начините на лекување (па и магиски формули, молитви упатувани кон Бога за оздравување, користење амајлии и сл.) нудат значајни сознанија за симптомите на болестите и начините на лекување, а биле пишувани, препишувани и постојано дополнувани во настојувањето да имаат придонес во развивањето на здравствената култура. Како називи за овие книги се потврдени во македонските текстови: *врачѹбѣница*, *лекарственикѹ*, во хрватските *knigi lječbi*.

Анализата на лексиката од областа на медицината во македонските и хрватските црковнословенски текстови го потврди големиот број примери кои се израз на заедничкото прасловенско, односно општословенско наследство, како и лексичките наслојки, пројавените разлики во застапеноста на зборообразувачките варијанти.

И во македонските и во хрватските текстови може да се проследат и синонимните односи, зборообразувачката варијантност, сп. *болѣзнь* – *болѣние* – *болестъ* – *недѣгѹ*, *бѣдѣнь* – *маломощь(нь)* – *хромѹ*, *врѣдѹ* – *рана* – *разѹа*, *проказа* – *прокажение*, *гнои* – *гноение*, *немошь* – *немощие* – *немошьство* итн., *баѣние* – *чагѹ* – *чагѣние*, *vľhvovati* – *vražati* – *baēti*, *vračevanie* – *vračenje* – *balovanie* – *bal'stvo* – *lĕkarstvo* – *cĕlenie*, *vračba* – *vračevanie* – *vrač'stvo* – *balovanie* – *bal'stvo* – *lĕkarstvo* – *cĕlenie*, *vračiti* – *cĕliti* – *iscĕliti* – *lĕčiti*, *vľh'vъ* – *vľhvъсь*, образувањето придавки од соодветните називи: *исцѣлительнь*, *недѣжнь*, *недѣжъливѹ*, *раслабленѹ*, *строупивѹ*, *bolĕzньнь*, *prizdravъ*, *prĕzdravъ*, како и сложенки: *главоболие*, *ногоболие*, *оуболь* итн.

КРАТЕНКИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Воп – Болоњски псалтир, XIII век

comPs – коментар на псалтирот

Dbm – Добромирово евангелие, XII век

Dčn – Дечански псалтир, XIII век

Grig – Григоровичев паримејник, крај на XII–почеток на XIII век

Hlud – Хлудов триод, XIII век

Karp – Карпински апостол, XIV век

- Krat – Кратовско евангелие, XIV век
Krn – Крнински дамаскин, XVI век
Krp – Карпинско евангелие, XIII век
Les – Лесновски паренезис, 1353 год.
Lobk – Лобковски (Хлудов) паримејник, 1294–1320 год.
Orb – Орбелски триод, XIII век
Ohr – Охридски апостол, XII век
Pog – Погодинов псалтир, XIII век
Rad – Радомирово евангелие, XIII век
Rdm – Радомиров псалтир, XIII век
Stan – Станиславов пролог, 1330 год.
Vran – Вранешнички апостол, XIII век
Vtš – Вагашки минеј, 1453 год.
Zag – Загрепски триод, XIII век

КРАТЕНКИ НА ХРВАТСКОГЛАГОЛСКИТЕ ТЕКСТОВИ

- BrVb₁ – 1. *vrbnčki brevijar*, XIII–XIV век
BrVat₅ – 5. *vatikanski brevijar*, средина на XIV век
BrVat₆ – 6. *vatikanski brevijar*, средина на XIV век
BrAc – *Akademijin brevijar*, околу 1384 год.
BrPm – *Paštanski brevijar*, втора половина на XIV век и XV век
BrVb₄ – 4. *vrbnčki brevijar*, XIV век
BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396 год.
BrLab – *Ljubljanski brevijar*, крај на XIV век
BrVat₁₉ – 19. *vatikanski brevijar*, 1465 год.
BrN₂ – 2. *novljanski brevijar*, 1495 год.
BrBar – *Baromičev brevijar* (печатен) 1493 год.
CPar – *Pariški zbornik*, 1375 год.
CIvan – *Ivančičev zbornik*, XIV–XV век

- CPet – *Petrisov zbornik*, 1468 год.
COxf – *Oxfordski zbornik*, XV век
CAc – *Zbornik duhovnog štiva*, крај на XV век
CTk – *Tkonski zbornik*, прва четвртина на XVI век
FgSpal – *Splitski fragment misala*, почеток на XIII век
FgLond – *Londonski fragment brevijara*, почеток на XIII век
FgTs – *Dvolist brevijara*, XIII век
FgTh – *Legenda o sv. Tekli*, XIII век
FgPass – *Tri fragmenta pasionala*, XIII век
FgPis – *Pazinski fragmenti*, почеток на XIV век
MVat₄ – *4. vaticanski misal*, почеток на XIV век
MNov – *Novakov misal*, 1368 год.
MRoč – *Ročki misal*, 1420 год.
MLab – *1. ljubljanski misal*, XV век
PsLob – *Lobkovicov psaltir*, 1359 год.
PsPar – *Pariški kodeks (zbornik)*, XIV век
PsFr – *Fraščićeve psaltir (Psalterium Vindobonense)*, 1463 год.
RitKlim – *Klimantovićeve zbornik (obrednik)*, 1501–1512 год.
RitSegn – *Senjski ritual*, печатен со *Meštija od dobra umrtija*, 1507 или 1508 год.
RegBen – *Regula sv. Benedikta*, крај на XIV век

ЛИТЕРАТУРА

- БОНЧЕВ, А. 2002. *Речник на църковнославянския език, т. I*. София: Народна библиотека »Св. Св. Кирил и Методий«.
- ЦЕЈТЛИН, Р. М. 1977. *Лексика старословянскогo языка, Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв.* Москва: Издательство Наука.
- JAGIĆ, V. 1918. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- КАТИЋ, Р. 1987. *Терминологи речник српске средњовековне медицине и њено објашњење*. Београд: САНУ.
- КАТИЋ, Р. 1989. *Порекло српске средњовековне медицине*. Београд: САНУ.
- КОСТОВСКА, В. 2000. За именувањето на болестите во македонските црквенословенски текстови. *Riječ 6/2*, 56–62.
- ЛЪВОВ, А. С. 1957. Из старославянската лексика. *Български език VIII/1*, 31–46.
- ЛЪВОВ, А. С. 1959. Из наблюдения над лексическими вариантами памятников старославянской письменности. *Slavia XXVIII/4*, 489–506.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2007. *Студии од историската лексикологија*. Посебни изданија на Институтот за македонски јазик »Крсте Мисирков«, кн. 48. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2009. *Именувањето на болестите во македонските средновековни текстови: Филолошки списки, Филологические заметки*. Перм: Пермский государственный университет.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2011. *Лексиката од областа на историјата на медицината*. Посебни изданија, кн. 70. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- MIKLOSICH, F. 1963. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum. Vindobonae: Guilelmus Braumueller. 1862–1865 (reprint: Aalen: Scientia Verlag. 1963).
- NAZOR, A.; NAZOR, A. ml.; ŠIMIĆ, M. 2010. Knjige od likarije: Faksimili i obrada dviju ljekaruša pisanih hrvatskom ćirilicom. *Rasprave i građa za povijest znanosti, knj. 10*, Zagreb: HAZU.
- PEĆINA, M.; FATOVIĆ-FERENČIĆ, S. i dr., 2009. Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine (faksimili i obrada), *Rasprave i građa za povijest znanosti, knj. 9*, Zagreb: HAZU.
- РУСЕК, Ѐ. 1969. Из лексиката на среднобългарските триоди. *Известия на Института за български език XVII*, 149–180.
- RUSEK, J. 1982. Ze studiów nad słownictwem najstarszych słowiańskich prologów. *Македонски јазик XXXII-XXXIII (1981-1982)*, 623–636.
- РЦЈМР = *Речник на црквенословенскиот јазик од македонска редакција, т. I.: Вовед, а – в*. 2006. З. Рибарова (гл. ур.); Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска (ред.). Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.

- RCJHR = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, sv. I: A – VRĚDĚ. 2000. Glavni urednici: B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SJS = *Slovník jazyka staroslověnského*. 1962–1997 (I–IV). Red. Kurz J., Hauptová Z., Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- СПРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. 1893–1912. *Материали для словаря древнерусского языка*, I – III. Санктпетербургъ: Издание отдѣлення Русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ.
- STROHAL, R. 1910. Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. XV. Zagreb: HAZU, 120–160.
- STROHAL, R. 1915. *Hrvatska glagolska knjiga*. Zagreb: Troškom piščevim, Tiskara Merkur.

S a ž e t a k

LESIK IZ PODRUČJA MEDICINE U MAKEDONSKIM I HRVATSKIM CRKVENOSLAVENSKIM TEKSTOVIMA

Makedonski su i hrvatski crkvenoslavenski tekstovi značajan izvor za proučavanje srednjovjekovne medicinske terminologije. Ukazuju na imenovanje dijelova ljudskoga tijela, na bolesti, sredstva i načine njihova liječenja, itd. U raščlambi su obuhvaćeni žanrovski različiti tekstovi, odnosno izvori za rječnik crkvenoslavenskoga jezika makedonske i hrvatske redakcije.

Zaključeno je da se može izdvojiti značajan dio leksičkoga fonda, zajednički makedonskim i hrvatskim tekstovima, kao i zajedničko praslavensko naslijeđe. Najviše je zajedničkih elemenata (s rijetkom razlikom) u terminima za imenovanje dijelova čovječjega tijela, općim nazivima za bolesti, nazivima za iznemoglosti, nemoć, liječenje, ozdravljenje, magijske učinke, što također potvrđuje jedinstvenost crkvenoslavenskoga leksičkoga sustava na dijakronijskoj razini.

Ipak, ima i leksema koji su specifični za makedonske, odnosno hrvatske tekstove, a odnose se uglavnom na imenovanje konkretnih bolesti, pri čemu do izražaja dolazi utjecaj narodnoga govora, različiti tuđi utjecaji, itd. Primjerice u hrvatskim je tekstovima zamjetan utjecaj latinskoga i mađarskoga: *ariolb*, *betegъ*.

Ključne riječi: crkvenoslavenski jezik, makedonska redakcija, hrvatska redakcija, leksik, povijest medicine

Prikazani rezultati, u dijelu koji se odnosi na hrvatske crkvenoslavenske tekstove autorice Marinke Šimić, proizašli su iz znanstvenoga projekta »Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika« provedenoga uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 12. VIII. 2011.

Autori: Liljana Makarijoska

Prihvaćen: 27. X. 2011.

Institut za makedonski jezik »Krstе Misirkov«

Gligor Prličev 5

MK-1000 Skopje

Marinka Šimić

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb